

- Важливим кроком є реформування чинного законодавства про банки і банківську діяльність.

- Банки повинні мати капітал, який би тримав їх на плаву в разі виникнення наступної економічної кризи (Проблема в тому, що банк здебільшого формує свій капітал за рахунок вкладів фізичних і юридичних осіб: у разі виникнення якоїсь економічної проблеми люди починають знімати гроші з депозитів і фактично банк стає банкрутом. Звідси висновок, хто ж тоді братиме кредити в умовах такої нестабільності?

- Подолання політичної кризи в Україні (наші політичні діячі замість того, щоб об'єднатись і вести чітку економічну політику, стратегію подолання кризи, навпаки, загострили протистояння між собою, що тільки поглиблює економічну кризу).

- Контроль за банківською системою (наприклад, Польща переживає кризу відносно легше, оскільки там держава здійснює жорстке керування банківською системою).

ЛІТЕРАТУРА

- Даниленко А. Тенденції та наслідки активізації споживчого кредитування в Україні / А. Даниленко // Вісник Національного банку України. – 2006. – № 5. – С. 36–39.
- Івасів Б. С. Гроші та кредит : підручник / Б. С. Івасів. – К. : Кондор, 2008. – 528 с.
- Рибакова О. В. Аналіз ринку споживчого кредитування в Україні / О. В. Рибакова, М. В. Онищенко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 1. – Т. 2. – С. 165–167. – (Серія «Економічні науки»).

УДК 330.342.146:314.93]:316.42(477)

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ СОЦІАЛЬНОЇ СТРАТИФІКАЦІЇ

В. П. Звонар, кандидат економічних наук

Необхідність врахування демографічних аспектів під час дослідження стратифікаційних процесів впливає із пріоритетності використання багатовимірного аналізу соціальної стратифікації – підходу, що підкреслює значення множини факторів у визначенні соціально-економічного статусу або класового становища індивіда чи групи індивідів [1]. Серед таких факторів демографічні характеристики посідають вагоме місце: вони прямо чи опосередковано здатні впливати на класичні – «веберівські» – фактори нерівності: економічний, владний і статусний. Разом з тим, демографічна складова стратифікаційного аналізу залишається недостатньо дослідженою у науковій літературі; потребують вивчення в комплексі гендерні, вікові, шлюбно-сімейні, територіальні (поселенські) аспекти соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація тривалий час вивчалася і вивчається численними зарубіжними й українськими науковцями: соціологами, економістами, істориками. Українські виміри цього явища описані у працях Н. Коваліско, С. Оксамитної, В. Горьового тощо. Вітчизняні проблеми демографічного розвитку та соціально-демографічної структуризації суспільства досліджували І. О. Курило, Е. М. Лібанова, В. С. Стешенко тощо. Разом з тим, найважливіші демографічні аспекти соціальної стратифікації (у тому числі українського соціуму) у науковій літературі залишаються недостатньо систематизованими.

Мета статті – вивчення гендерних, вікових, шлюбно-сімейних, територіальних (поселенських) аспектів соціальної стратифікації в єдиному комплексі.

В усталеному у науковій літературі тлумаченні суті соціальної стратифікації її основним атрибутом вважається ієрархічність [2]. Тобто при поділі суспільства на групи одні з них протиставляються іншим за ознакою першості, старшинства тощо. Також можливе й нейтральне сприйняття соціальної стратифікації – виділення таких груп без установлення ієрархічного зв'язку між ними (класифікація, типізація). Таке тлумачення пов'язане з етимологією запозиченого суспільними науками геологічного терміна «страта», що буквально означає «ряд», «нашарування» порід, які необов'язково розташовуються за принципом більшого чи меншого значення. Для цілей структурування суспільства обидва зазначені підходи корисні. Цю двоїстість повинна відображати і досліджувана нами соціально-демографічна стратифікація.

Як основні напрями дослідження соціально-демографічної стратифікації проф. В. Ільїн виділив вивчення соціально-статевої і соціально-вікової стратифікації [3]. Із позиції нейтральності терміна «стратифікація» соціально-статева стратифікація уособлює природний поділ членів соціуму на чоловіків і жінок. Біологічна закономірність такого поділу зумовила гендерну різницю соціальних статусів, що, у свою чергу, пояснюють суспільний поділ обов'язків і функцій між чоловіками та жінками, а відтак, за проф. Ільїним, детермінують перший суспільний поділ праці. Роль жінки полягає у дітонародженні та забезпеченні виживання дітей. Чоловіки фізіологічно не здатні на це. Функції чоловіка інші – захист, постачання. Їх виконання жінкою утруднене її затребуваністю у ролі матері. У суспільстві складаються передумови для своєрідного «договору», який інституційно закріплює гендерні статуси. При цьому не йдеться про першість чи другорядність жодного з них. «Договір» діє задля продовження життя і відтворення генофонду, в чому зацікавлені обидві сторони.

Саме функціональність гендерного поділу створює передумови для стратифікаційного аналізу соціально-статевих диференціацій з позиції нерівності. У зв'язку з дітородною функцією жінки, роль матері є фізіологічно складнішою, не обмежується зачаттям, вклю-

чає низку інших важливих етапів (виношування плоду, власне народження дитини, грудне годування). Крім того, процес народження зазвичай відбувається болісно, пов'язаний зі значними фізичними та емоційними переживаннями, що додаються до статусу продовжувачки роду. Все це зумовлює вище поцінування матері-жінки у суспільстві. Соціум накладає певні обмеження на використання жіночої праці (нічної, фізичної тощо). Якщо вважати здоров'я і тривалість життя критеріями соціально-статевої стратифікації, то, зазначає В. Ільїн, така стратифікаційна модель виявляє «виграшні» позиції жінок. Крім того, суспільна мораль ідеалізує образ жінки. Приналежність до жіноцтва у багатьох розвинутих суспільствах гарантує певні вартісні, матеріальні, життєві переваги, а саме: сидячі місця у переповненому транспорті, навіть першочерговість порятунку життя у випадку смертельної загрози (звісно, за умови «джентельменської» поведінки чоловіків, яка традиційно у таких суспільствах є моральним обов'язком останніх). Через свій високий соціальний статус жінка також частіше стає об'єктом різних актів дарування, що має своє економічне значення.

Обмеження, пов'язані з необхідністю виконання ролі матері, набагато частіше, навпаки, – послаблюють суспільні позиції жінки, позбавляють її вибору, становлять серйозний ризик нереалізованості у професійній сфері, у сфері суспільного виробництва в цілому, ставлять жінок в нерівні умови з чоловіками, у матеріальну залежність від них, нерідко відбирають у них можливості подальшої соціалізації. Навіть свобода жінки, яка свідомо відмовляється від ролі матері, часто сприймається як явище тимчасове, а ця тимчасовість пояснюється потенційною майбутньою зміною статусу такої жінки і відображається на суспільних очікуваннях (наприклад, очікуваннях роботодавця, який не може розраховувати на жінку як на постійного працівника). Чоловіки ж, фізіологічна роль батьківства яких значно простіша і об'єктивно не пов'язана з гострою необхідністю зміни способу життя для народження потомства, активніше включені у пошук і реалізацію «життєвих шансів». Особистісна

свобода чоловіка породжує свободу економічну, спрощує отримання різноманітних благ. У цьому випадку серед основних класичних стратифікаційних критеріїв жінка вимушено «програє» за всіма.

Ситуацію ускладнюють різноманітні соціальні норми, якими об'єктивна гендерна фізіологічна і функціональна різниця упереджено підкреслюється, обростаючи стійкими стереотипами. У суспільстві склалися уявлення про жіночість і маскуліність, які відверто дискримінують одну статтю по відношенню до іншої і можуть посилюватися ідеологічними чи релігійними міркуваннями. Стереотипна модель жіночої поведінки передбачає пасивність і покору, тоді як чоловічої – домінування та ініціативу. Це призвело до того, що, за спостереженням Ю. Волкова, традиційно чоловіки можуть одержувати кращі робочі місця, звільнятися від рутинної домашньої роботи, займати вищі політичні посади і користуватися правом ініціативи навіть в інтимних стосунках [4]. Соціальна мораль, що ідеалізує жіноцтво, суворо забороняє жінкам ті прояви інтимної свободи, які дозволяються чоловікам (нерідко навіть вітаються з боку останніх). Культурно-ментальні фактори, як зазначає проф. Ільїн, також стримують соціальну мобільність жінок. Із проведеного вченим експерименту випливає, що переважна зайнятість чоловіків у деяких сферах не пов'язана ні з рівнем необхідної кваліфікації, ні з інтенсивністю виконуваної роботи. Основним поясненням такого стану речей є усталені суспільні уявлення про те, яка робота є «чоловічою», а яка – «жіночою». У результаті вибудовується стійка система стереотипів, яка не має нічого спільного із функціональним призначенням статі, зумовлюючи існування соціальної ієрархії, де представники чоловічої статі посідають панівне становище.

Іншим напрямком дослідження соціально-демографічної стратифікації є його соціально-вікова компонента. Вікова диференціація у суспільстві теж має природне походження. Соціум природним чином поділяється на певні категорії залежно від віку: діти, підлітки, молодь, люди середнього віку, люди зрілого та похилого віку тощо. Дослідження особливостей формування та функціонування кожної з

них як невід'ємного елемента соціальної системи, на нашу думку, становить сферу нейтрального стратифікаційного аналізу. Адже, зважаючи на очевидну вікову етапність у людському розвитку, будь-яка вікова категорія не може сприйматися як другорядна, бо в єдиному соціальному організмі вона є важливим інформаційним носієм і передумовою для його постійного відтворення. Разом з тим, між віковими групами відбувається соціальна взаємодія, яка так чи інакше набуває ознак ієрархічності. Діти та підлітки через несформованість соціальних і трудових навиків залежні від дорослих. Таке ж залежне від відносно молодших представників соціуму становище мають люди похилого віку. Особливо яскраво проявляються матеріально-економічні аспекти цієї залежності. І якщо до певного вікового рубежу для молоді та після визначеного вікового рубежу для похилих людей залежність цих вікових груп є об'єктивно зумовленою, то деякий період часу, відповідно після та перед такими рубежами, їх економічна роль дискримінується «за інерцією». Молодь працездатного віку, незважаючи на здібності й індивідуальну мотивацію може дискримінуватися на ринку праці через очікувану з боку потенційних працедавців відсутність не тільки досвіду, а й дисциплінованості. Працездатні пенсіонери, незважаючи на досвід та індивідуальні риси характеру, сприймаються як інертні до нововведень і нездатні до креативу. Дуже часто особи цих соціальних груп позбавляються «життєвих шансів» тільки через вік і його сприйняття. Особливістю віково-стратифікаційних процесів є також висока соціальна мобільність представників молоді. Рано чи пізно вони освоюють навички самозабезпечення і вибувають із категорії утриманців. Люди ж похилого віку є абсолютно закритою віковою стратою, де соціально-вікова мобільність неможлива через незворотність процесів старіння, погіршення фізичного і психічного здоров'я, неможливість подальшої соціалізаційної активності [5].

Із морально-ціннісного погляду і молодість, і старість високо поцінуються. Діти уособлюють зміст існування майже кожної людини, молодь презентується як носій прогресу, а похилий вік сам по собі є підставою

для високого соціального статусу. Виняткового шанування набувають довгожителі. Отже, як і у випадку гендерної диференціації, соціально-віковій стратифікації притаманна різноспрямованість критеріїв ієрархії і величезний вплив на їх формування соціальних очікувань і стереотипів, або QWERTY-ефекту.

Крім статево-вікових ознак, демографічними характеристиками соціальної стратифікації можуть бути також і шлюбно-сімейні показники. Сім'я – важливе середовище соціалізації особи, реалізації її особистісного потенціалу. Із соціально-економічного погляду проживання в сім'ях має значні переваги: економія зусиль і ресурсів, які були б необхідні для пошуку і формування сім'ї орієнтованих на це осіб, розширення домогосподарства, внутрісімейний «поділ праці» тощо. Саме тому сімейність є не таким двозначним критерієм соціальної стратифікації, як вік і стать. Крім того, традиційно наявність сім'ї підвищує ступінь «дорослості» особи, оскільки пов'язується зі збільшенням особистої відповідальності. Тому шлюб може пришвидшувати й соціально-вікову мобільність.

Ієрархізація, власне, сімей не є такою простою. Безумовний престиж і соціальне поціновування належить сім'ям з дітьми. Такі сім'ї вважаються класичними. Наявність дітей сприймається як реалізованість особи. Разом з тим, реалії перехідних суспільств різко розходяться із суспільними ідеалами. Народження дитини в сім'ї, що складається з батька та матері (нуклеарній сім'ї), об'єктивно залишається серйозним ризиком через фактичну тимчасову втрату працездатності одного з членів сім'ї. Ще більшим ризиком стає багатодітність. Об'єктивна неможливість батьків гарантувати однакове забезпечення усім дітям зумовлює високу ймовірність низьких «життєвих шансів» останніх [6]. Тому такі сім'ї зазвичай посідають нижчі позиції у системі соціально-економічної стратифікації.

Наявність дітей або багатодітність як стратифікаційний критерій втрачає свій оціночно-негативний зміст у випадку розширеної сім'ї, де проживають також і члени сімей батька та матері, зазвичай, старші, тобто дідуся й бабусі. Вони ділять із молодією сім'єю обов'язки

щодо виховання і догляду за малолітніми дітьми, нерідко стають додатковим джерелом матеріального забезпечення всієї сім'ї. Крім того, фізична активність і почуття затребуваності у літніх людей дозволяють їм довше зберігати працездатність, фізичне і духовне здоров'я. Молоді жінки у таких сім'ях отримують можливість подальшої професійної реалізації: знімається гострота гендерної проблеми. Тому такі сім'ї успішніше виконують свою демографічну та соціальну функцію, до того ж, без ризику суттєвого погіршення якості життя чинять профілактичний вплив на проблеми, пов'язані з соціально-статевою та соціально-віковою стратифікацією. Водночас об'єднання в одній сім'ї представників різних вікових груп може стати джерелом конфліктів – через різницю у поглядах, формах поведінки. На фоні цих протиріч може залишитись невикористаним значний потенціал розширеної сім'ї. До того ж, її старші члени з віком втрачають можливість підтримувати дітей і внуків, бо й самі потребують підтримки. Якщо час такої необхідності збігається із часом становлення молодих членів сім'ї, потенціал розширених сімей теж втрачається.

Іншим критерієм соціальної ієрархії сімей можна вважати їх повноту. Повні сім'ї, де проживають і батько, і мати, безумовно, володіють більшими можливостями виживання та реалізації всього спектра своїх функцій. У неповних же сім'ях, де один із батьків відсутній, іншому доводиться прикладати додаткові зусилля для забезпечення сім'ї і виховання дітей. Очевидно, у кращому становищі перебувають неповні сім'ї, розширені за рахунок старших працездатних членів.

Для стратифікаційного аналізу також має значення поділ сімей за формою шлюбу: сім'ї, створені на основі зареєстрованого у відповідних держорганах шлюбу, та сім'ї на основі так званого громадянського (незареєстрованого) шлюбу. Після набуття чинності в Україні Сімейного кодексу вітчизняне законодавство визнало існування громадянського шлюбу і відповідно унормувало правовідносини, пов'язані з ним. Проте в нашій державі все ще проблематичним залишається регулювання майнових аспектів цих правовідносин [7].

Соціологи також стверджують, що більшість громадян орієнтуються на незареєстровані стосунки як тимчасовий етап, своєрідну перевірку стосунків [8]. Тобто як і в практичному, так і в суспільно-етичному аспектах стратифікаційний аналіз сімей за юридичною формою шлюбу є більш-менш однозначним: зареєстрований шлюб є кращою альтернативою незареєстрованого.

У зарубіжних країнах дедалі більш поширеними стають сім'ї, що створюються на основі шлюбу між особами однієї статі. Одностатеві шлюби узаконено у деяких країнах Європи, де такі сім'ї за обсягом прав і за статусом не поступаються традиційним [9]. Ставлення до цього феномена настільки різне і суперечливе, що означити стратифікаційну модель у цьому випадку вкрай важко. Безумовно, у не толерантному суспільстві такі сім'ї завжди зазнаватимуть дискримінації. У толерантному ж суспільстві їх місце в ієрархії сімей буде визначатися іншими факторами.

Ще одним аспектом соціально-демографічної стратифікації можна вважати диференціації у поселенській структурі населення. Адже остання є результатом міграційних процесів, що традиційно становлять невід'ємну частину предмету демографічної науки. Поселенська диференціація найбільш яскраво проявляється у контексті протиставлення «центр – периферія», «місто – село» [10]. Проживання у сільській місцевості є одним із найбільш суттєвих чинників бідності. Дослідження Інституту соціології НАН України свідчать про те, що соціальні проблеми села є більш комплексними: село потерпає від браку медичної допомоги, недостатньо розвинутої освітньої і культурно-дозвілєвої інфраструктури, відсутності можливостей індивідуального вибору у більшості сфер людської життєдіяльності. Особливо проблемні з позиції соціальної стратифікації «точки» виявляються при накладенні поселенської структури та інших розглянутих нами аспектів соціально-демографічної стратифікації. Так, надзвичайно гостро стоїть питання сільського жіноцтва, сільської молоді, літніх селян, сімей із малолітніми дітьми, неповних сімей, що проживають на периферії, тощо.

Іншим буде погляд на поселенські стратифікаційні процеси, якщо не вдаватися до їх

ієрархізації. З позиції нейтральності терміна «стратифікація» сільська місцевість і сільські соціальні системи мають свою цілком об'єктивну специфіку, пов'язану з її місцем у структурі суспільного виробництва. Специалізація села не може бути повністю реалізована в умовах міста. Село існує як цілком виправдана і життєздатна підсистема, без якої не може функціонувати господарський комплекс країни. У розвинутих суспільствах проживання не у місті значно менше асоціюється з бідністю і відсталістю.

Комплексний аналіз соціально-демографічної стратифікації виявляє її складність і неоднозначність. Її складність проявляється у необхідності вивчення багатьох аспектів: соціально-гендерного, вікового, шлюбно-сімейного, поселенського. Неоднозначність явища зумовлена різним трактуванням соціальної стратифікації як наукового терміна: консервативним, заснованим на ієрархічних взаємозв'язках між соціостратами, та менш поширеним – нейтральним, без позначення підпорядкування у соціальній взаємодії. Неоднозначність також притаманна окремим видам соціально-демографічної стратифікації (гендерній, віковій), що проявляється у різноспрямованості критеріїв ієрархії. Останнє пояснюється величезним впливом соціальних стереотипів, або QWERTY-ефекту, що накладається на об'єктивні соціально-економічні критерії.

Подальші дослідження доцільно скерувати у напрямку поглибленого вивчення расово-етнічних складових соціально-демографічної стратифікації, а також системного вивчення демографічних аспектів разом з іншими аспектами (майновими, владними тощо) соціальної стратифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коваліско Н. Багатовимірний аналіз соціальної стратифікації сучасного українського суспільства (регіональний аспект) / Н. Коваліско // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2007. – № 3. – С. 5–37.
2. Bergman M. Comparing Social Stratification Schemas: CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman, and Wright [Електронний ресурс]

- / M. Bergman, D. Joye. – Cambridge : Cambridge Studies in Social Research. 2001. – Режим доступу : http://www.freewebs.com/stratificare_mobilitate/Comparing%20Social%20Stratification%20Schemas.pdf
3. Ильин В. И. Государство и социальная стратификация советского и постсоветского обществ 1917–1996 гг.: опыт конструктивистско-структуралистского анализа [Электронный ресурс] / В. И. Ильин. – Сыктывкар : Изд-во Сыктывкарского ун-та, 1996. – Режим доступу : <http://socnet.narod.ru/library/authors/Ilyin/strata/index.htm>
  4. Социология : учебник / Ю. Г. Волков, В. И. Добренков, В. Н. Нечипуренко, А. В. Попов ; под ред. Ю. Г. Волкова. – М. : Гардарики, 2003. – 512 с.
  5. Laney J. N. Do Older Workers Face Discrimination? [Электронный ресурс] / J. Laney // Center for Retirement Research : An Issue in Brief. – 2005. – № 33. – Режим доступу : http://crr.bc.edu/briefs/images/stories/Briefs/ib_33.pdf?phpMyAdmin=43ac483c4de9t51d9eb41
  6. Черенько Л. М. Демографічні чинники бідності / Л. М. Черенько // Демографія та соціальна економіка. – 2005. – № 1. – С. 28–36.
  7. Тимошук О. Цивільний шлюб «по-українськи», або Кому без штампа в паспорті жити добре? [Електронний ресурс] / О. Тимошук // Дзеркало тижня. – 2007. – 12–18 трав. – Режим доступу : <http://www.dt.ua/3000/3855/59194/>
  8. Максименко Н. Чому українці не хочуть мати дітей? [Електронний ресурс] / Н. Максименко // УНІАН – здоров'я. – 2008. – 20 черв. – Режим доступу : <http://health.unian.net/ukr/detail/190622>
  9. Ольховик Л. А. Деякі правові проблеми обмеження прав сексуальних меншин / Л. А. Ольховик, Л. П. Арчишевська // Південноукраїнський правничий часопис. – 2008. – Вип. 1. – С. 44–45.
  10. Беленок О. А. Поселенська диференціація як чинник соціальної нерівності в Україні / О. А. Беленок // Український соціум. – 2006. – № 1. – С. 17–24.

УДК 330.341

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Е. М. Ахромкин, кандидат экономических наук

Экономическое развитие региона в рыночных условиях предопределяет необходимость использования инновационного подхода. Построение национальной инновационной модели развития провозглашено стратегическим приоритетом во всех программных документах, поэтому инновационная деятельность является одним из важных факторов, оказывающих влияние на развитие регионов.

Чтобы реализовать инновационную стратегию регионального экономического роста, нужно ускорить развитие высокотехнологических производств, способных производить наукоемкую продукцию с высокой добавленной стоимостью, формирование экспортного потенциала этих производств, повысить тех-

нологический уровень предприятий благодаря прогрессивным отечественным и мировым научно-техническим достижениям.

Основные положения развития экономики региона раскрываются в научных работах зарубежных и украинских ученых [1–13]. Значительное внимание в работах экономистов уделяется инновационному обеспечению модернизации промышленности в целом [1] и внедрению инноваций в Украине [2]; анализируется опыт государственного регулирования инновационных процессов за рубежом с целью использования его в Украине [3] и рассматриваются проблемы государственного регулирования инновационных процессов в Украине [4]. Важное место в исследованиях ученых-